

Bożena Matyjas

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

ORCID: 0000-0002-8266-7516

DOI: <https://doi.org/10.35464/1642-672X.PS.2019.3.23>

Środowisko wiejskie jako przestrzeń edukacji szkolnej dzieci

Rural environment – a space for school education of children

*Dobra edukacja szkolna w dzieciństwie
i młodym wieku rzuca ziarna,
które mogą wydać owoce
w ciągu całego życia.*

Papież Franciszek

ABSTRACT: The article discusses rural environment as a space for school education of children. In the first place, it looks into the concept of rural environment and its typology in the context of social pedagogy. Furthermore, rural environment and its transformation processes are considered – two important dates 1989 and 2004 are mentioned that influenced the transformations; contemporary times are included – “Rural Poland 2018. The report on the State of Rural Areas”. Rural education has been discussed in the context of rural characteristics and proved to be as diversified as Polish rural environment. Based on the literature analysis, it can be assumed that, in spite of dynamic transformation processes affecting both rural and urban societies, the quality of rural education is lower as compared to education in urban areas.

KEYWORDS: Environment, rural environment, rural education.

STRESZCZENIE: W artykule poruszony został problem dotyczący środowiska wiejskiego jako przestrzeni edukacji szkolnej dzieci. Na wstępie wyjaśniono pojęcie „środowisko”, jego typologię (ujęcie pedagogiki społecznej); następnie scharakteryzowane zostało środowisko wiejskie, jego przemiany (podkreślono dwie ważne daty, które się do tego przyczyniły, tj. 1989 i 2004 rok) aż do czasów współczesnych – „Raport o stanie wsi. Polska wieś 2018”. Przedstawiona charakterystyka posłużyła jako kontekst opisu edukacji na wsi, która jest zróżnicowana, tak samo jak polskie środowiska wiejskie. Analiza literatury wskazuje, że jakość edukacji dzieci na wsi jest inna, „gorsza” w odniesieniu do tejeż w miastach, mimo dynamicznie zachodzących, w całym społeczeństwie: miejskim i wiejskim, przemian.

SŁOWA KLUCZOWE: Środowisko, środowisko wiejskie, edukacja na wsi.

Wprowadzenie

Pojęcie „środowisko” na gruncie pedagogiki społecznej jest rozumiane wielowymiarowo i ogólnoteoretycznie w zależności od przyjętych założeń teoretyczno-poznawczych. To one implikują postrzeganie środowiska, najczęściej dwubiegunowo: 1) jako strukturę zewnętrzną wobec jednostki lub 2) przestrzeń psychospołeczną – źródło intersubiektywnych czynników współwyznaczających rozwój człowieka; jest to tzw. „świat przeżywany” (Lalak 2007, s. 45). Na taki, tj. dychotomiczny podział środowiska zwrócił uwagę Aleksander Kamiński (1978), wskazując na jego sens obiektywistyczny i subiektywistyczny. Należy dodać, że oba sensory się przenikają, środowisko zewnętrzne (obiektywistyczne) kształtuje, przetwarza i porządkuje struktury wewnętrzne (subiektywistyczne) jednostki. Środowisko zewnętrzne jest bowiem sprzężone z jej indywidualnymi dyspozycjami.

Połączenie obydwu stanowisk widoczne jest w definicji Ryszarda Wroczyńskiego (1985, s. 78), który określił środowisko jako „składniki struktury otaczające osobnika, które działają jako zespół bodźców i wywołują określone reakcje psychiczne”. Definicję tę można uznać jako uniwersalną, sformułowaną na podstawie teorii behawioralno-funkcjonalnej. Cytowany autor wyróżnił trzy typy środowisk: naturalne (przyrodnicze), społeczne i kulturowe (Wroczyński 1985, s. 79) – jako kryterium podziału posłużył rodzaj bodźców oddziałujących na człowieka. Jak dowodzi Danuta Lalak (1999, s. 299) środowisko jest złożoną, fizyczną, psychiczną, społeczną i kulturową siecią interakcji człowieka i zewnętrznego świata, która ustawicznie się zmienia, kreuje nowe siły – budujące lub niszczące, powolne lub błyskawiczne – wobec których człowiek musi zostać wyposażony w sprawności poznawcze, analityczne, socjotechniczne i organizacyjne. Człowiek powinien być zdolny zmieniać świat wewnętrzny w sposób pożądaný, nadając temu procesowi odpowiedni kierunek.

Pojęcie „środowisko”, oprócz wymienionego i opisanego powyżej, wykorzystywane jest także w pedagogice społecznej, zwłaszcza empirycznie zorien-

towanej do opisu dwóch kategorii, tj. miasta i wsi. Podział ten został stworzony ze względu na cechy terytorialne i demograficzno-ekonomiczne. Wyróżnia się więc środowisko miejskie i wiejskie jako dwie przestrzenie życia jednostek, grup czy zbiorowości, które są badane wielowymiarowo i wieloaspektowo. Ich odmienność historyczna, socjologiczna, wychowawcza, socjalizacyjna i edukacyjna wydaje się być oczywista i znacząca; warta badań społecznych, pedagogicznych, zwłaszcza gdy dotyczą dzieci.

Miasto i wieś to „najbardziej typowe obszary przestrzeni życiowej, na których kształtują się jakże odmienne kultury, obyczajowość, system stosunków społecznych i stylów wychowania” (Pilch 2007, s. 418). W swoich dalszych rozważaniach skupię się na środowisku wiejskim jako przestrzeni edukacji szkolnej dzieci, odnosząc się do badań, które przeprowadziłam w rodzinach wiejskich, kreśląc różne obszary dzieciństwa implikowane poprzez warunki życia i edukacji.

Wieś polska – pojęcie, typologie i charakterystyka

Pojęcie wsi i wiejskości, będącej synonimem cech wiejskich podlega przeobrażeniom powiązanim ze zmianami jakie zachodzą w przestrzeni wiejskiej, ale także zmianami całego społeczeństwa, jego systemu wartości, funkcji jakie wyznacza ono „swojej” wsi (Matyjas 2012, s. 43). Definiowanie pojęcia „wieś” jest bardzo ważne dla badań naukowych – ponieważ przekłada się na praktykę. Inny zakres pojęcia wyznaczają definicje sformułowane na gruncie polityki społecznej, socjologii (wsi), etnologii, kulturoznawstwa czy pedagogiki (zwłaszcza społecznej). Pedagoga interesuje przede wszystkim wieś określana jako środowisko (naturalne, społeczne, kulturowe, wychowawcze, obiektywistyczne i subiektywistyczne).

Wieś w ujęciu encyklopedycznym to jednostka osadnicza o zwartej, skupionej lub rozproszonej zabudowie i istniejących funkcjach rolniczych lub związanych z nimi usługowych lub turystycznych, nieposiadająca praw miejskich lub statusu miasta. Definicje wsi uzależnione są od danego kryterium. Są one następujące:

- kryterium demograficzne (liczba mieszkańców);
- kryterium administracyjne (liczba mieszkańców oraz typ władzy lokalnej działającej na danym terenie);
- kryterium zatrudnienia (głównie na roli);
- kryterium wieloczynnikowe (uwzględnia cechy demograficzne, geograficzne i ekonomiczne danej miejscowości) (Papież 2007, s. 424–425).

Najczęściej stosowanym kryterium przy definiowaniu wsi jest to ostatnie. Uwzględnianych jest tutaj wiele czynników, lecz dominuje funkcjonalność i cechy opisowe. Przykładem tego typu definicji jest ta zaproponowana przez Tadeusza Pilcha (2007, s. 420), który opisując wieś wymienił jej najważniejsze cechy, składniki oraz funkcje. Są one następujące:

- mała zbiorowość i ograniczenie przestrzenne;
- poczucie jedności i poczucie względnej izolacji;
- dominacja rolniczego charakteru pracy i instytucji;
- społeczny charakter instytucji obsługi i kultury;
- specyficzny układ autorytetów osobowych i instytucjonalnych;
- podział pracy i usług;
- dominacja przyrody i przyrodniczy rytm życia zawodowego;
- kultura ludowa i folklor jako ważne składniki świadomości;
- presja zewnętrznego świata informacji i kultury;
- postępująca dezintegracja więzi pod wpływem czynników migracyjnych, urbanizacyjnych i kulturowych;
- narastające konflikty wewnętrzne międzypokoleniowe;
- szczególna rola szkoły i nauczyciela.

Reasumując: wieś to mała struktura społeczna, funkcjonująca na określonym terytorium, które charakteryzuje mniejsze niż w miastach zagęszczenie ludności, a dominującym typem aktywności jest praca w rolnictwie. Wskazuje się także na specyficzny typ relacji społecznych (krewniaczo-sąsiedzki powiązany z długotrwałym zamieszkiwaniem) oraz pewne specyficzne cechy kultury, np.: ważna rola tradycji, waga przekazu ustnego, eksponowana rola autorytetu ludzi starszych, skłonności zachowawcze. Taki opis/definicja wsi jest według Krzysztofa Gorlacha (2004, s. 14) koncepcją w miarę ściśle określonego jednorodnego układu.

Warto podkreślić, że wieś odpowiadająca opisanej definicji nie istnieje. Wsie polskie są zróżnicowane funkcjonalnie, strukturalnie, ekonomicznie, kulturowo, społecznie, oświatowo. Nie mogą być charakteryzowane według jednego szablonu. Dlatego odchodzi się współcześnie od operowania pojęciem „wieś”, zastępując je „obszarem wiejskim”, który charakteryzuje się nieco innymi niż wyróżnione powyżej cechy. Obszar wiejski to teren położony poza granicami administracyjnymi miast, są to także miasta do 5 tysięcy mieszkańców oraz miasta do 20 tys. mieszkańców, w których nie ma szkół średnich kończących się maturą. Oznacza to, że obszary wiejskie stanowią gminy wiejskie lub części wiejskie gmin miejsko-wiejskich (kryterium wyodrębnienia zostało dokonane na podstawie podziału terytorialnego według rejestru TERYT, tj. Krajowego Rejestru Urzędowego Podziału Terytorium Kraju). Obszary wiejskie to

1566 gmin wiejskich i 608 gmin miejsko-wiejskich (Wilkin, Nurzyńska 2010). W Polsce obszary wiejskie, które decydują o współczesnym krajobrazie kraju zajmują ponad 93,2% ogólnej powierzchni kraju i mieszka na nich 14,8 mln osób, tj. 38,8% ludności kraju.

Obszary wiejskie opisywane są także w literaturze socjologicznej, pedagogicznej w aspekcie ich struktury społecznej, funkcjonalności, kultury, stanu oświaty itd. (kryterium wieloczynnikowe).

W literaturze znajdujemy bogatą listę zasad podziału wsi i obszarów wiejskich. Wyróżnia się je według wielkości, odległości od miasta, funkcji administracyjnych, a także m.in. przesłanek etnicznych, układu przestrzennego, wskaźnika rozwoju i stagnacji, rodzaju produkcji rolnej lub obszaru gospodarstw itd. (Pilch 2007, s. 420).

Włodzimierz Winclawski (1976, s. 58–59) wyróżnił wieś tradycyjną, zachowawczą, rejonu uprzemysłowionego oraz podmiejską. Taka typologia wsi nie sprawdza się jednak współcześnie, nie występują one w czystej postaci. Rzadko spotykamy dziś wieś tradycyjną. To wynik przemian, jakie nastąpiły w Polsce po 1989 roku, o czym napiszę szerzej w dalszej części rozważań.

Inną, bardziej współczesną typologię wsi przedstawił Stanisław Kawula (2001, s. 472), która wykorzystywana jest w pedagogice społecznej. Wyróżnił on:

- wsie z dominującymi indywidualnymi gospodarstwami rolnymi, z częściami izolacją od środowisk miejskich;
- wsie położone centralnie – o strukturze wielozadaniowej, z siedzibą urzędów gminnych;
- wsie popegeerowskie;
- wioski o charakterze rekreacyjno-turystycznym;
- wsie podmiejskie;
- agrokompleksy jako skupiska poszczególnych wsi.

Każdemu typowi przypisywane są przynależne mu cechy, które tworzą charakterystykę danej wsi; od badacza zależy, które z nich uzna za dominujące. W pedagogice podkreśla się takie cechy wsi, jak: wspólnotowość, funkcjonalność, interakcyjność, infrastrukturę, tkwiące w społeczności „siły ludzkie” zdolne przekształcić istniejącą rzeczywistość, a także funkcjonujące na terenie wsi instytucje oświatowe.

Termin pokrewny w odniesieniu do wsi to wymieniony wcześniej – obszar wiejski. Koncepcja typologii obszarów wiejskich została także wypracowana w strukturach Unii Europejskiej. Wyróżnione zostały trzy rodzaje obszarów wiejskich:

- 1) obszary zmodernizowane, będące pod presją nowoczesnego stylu życia, położone blisko ośrodków miejskich, doświadczające przyrostu populacji

- z minimalnym znaczeniem rolnictwa, zróżnicowanym użytkowaniem ziemi przez rolnictwo, przemysł oraz w celach rekreacyjnych;
- 2) obszary „upadające”, wyludniające się, z relatywnie wysokim poziomem znaczenia gospodarki rolnej, ale zanikającymi możliwościami uzyskania zatrudnienia z uwagi na postęp techniczny;
 - 3) obszary zmarginalizowane, z zachodzącym procesem wyludnienia i zdominowane przez rolnictwo, z niewielkimi możliwościami zróżnicowanej działalności gospodarczej z uwagi na niski poziom infrastruktury oraz rozmaitych usług (Gorlach 2004, s. 237–238).

Przedstawiony podział i charakterystyki obszarów, które się w nim zawierają mogą być przydatne w badaniach społecznych: socjologicznych, pedagogicznych, politologicznych. Pedagogikę społeczną interesuje głównie obszar trzeci, tj. wieś jako obszar zmarginalizowany. Diagnoza aktualnych warunków społecznych, kulturowych, edukacyjnych, zawodowych, cyfrowych mieszkańców danego terenu obszarów wiejskich stanowi podstawę do opracowania kierunków pomocy i wsparcia, ale także konkretnych rozwiązań wyrównujących szanse życiowe poszczególnych jednostek, grup oraz społeczności lokalnych na wsi, a więc taka modernizacja, reorganizacja środowiska, z wykorzystaniem zasobów ludzkich, która powinna doprowadzić do jego ulepszenia (według H. Radlińskiej to jedno z podstawowych zadań pedagogiki społecznej) (Matyjas 2012, s. 52).

Niezależnie od tego jaki termin użyjemy: wieś, obszar wiejski, środowisko wiejskie, to w jego zakres znaczeniowy wchodzi takie elementy, jak: położenie geograficzne, przynależność administracyjna, gęstość zaludnienia, dominujący typ gospodarstwa rolnego, struktura społeczna i wiekowa mieszkańców wsi, infrastruktura, funkcje jakie pełni dane środowisko wiejskie wobec ludności: gospodarcze, kulturalne, edukacyjne i inne, sieć usług publicznych, turystycznych, istnienie bądź nie Kościoła jako jednego z bardzo ważnych ośrodków praktykowania wiary, angażowania się w działalność wspólnotową, charytatywną. Wymienione elementy stanowiące różne kryteria charakterystyki i funkcjonowania wsi (tzw. mieszane) są przydatne w badaniach społecznych, również w pedagogice społecznej. Wskazują na zróżnicowanie środowisk wiejskich w Polsce i ich nieustanne przeobrażenia: demograficzne, ekonomiczne, socjokulturowe. Zostały one zapoczątkowane w 1989 roku, kiedy to nastąpiła zmiana ustroju polityczno-społecznego oraz kontynuowane i rozwijane po roku 2004, po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej. Przemiany te kształtowały i nadal kształtują obraz polskiej wsi. W wielu przypadkach możemy mówić o pozytywach, do których zalicza się przeobrażenia struktury społeczno-zawodowej, edukacyjnej i kulturowej wsi, modernizację środowiska miesz-

kalnego oraz wiejskiego sposobu życia i systemu wartości, aspiracji życiowych. Występują także, wraz z przemianami środowisk wiejskich zjawiska negatywne, wśród nich: depopulacja (odpływ młodych ludzi ze wsi), „zagarnianie” krajobrazu wiejskiego przez mieszkańców miast (turystyka, destynacje, migracja „wahadłowa”), a także osłabienie więzi osobowych pomiędzy mieszkańcami („globalny” pośpiech, zapracowanie) (Matyjas 2012, s. 114–115).

Ostatnie trzy dekady przyniosły znaczące, w wielu przypadkach korzystne, zmiany na wsi, chociaż nadal widać duży dystans w porównaniu z przemianami zachodzącymi w miastach (Kutiak 2001). Barbara Fedyszak-Radziejowska (2010), mówiąc o społecznościach wiejskich używa sformułowania „sukces spóźnionej transformacji”. Oznacza to, że przemiany w rolnictwie przebiegają wolniej niż w innych obszarach życia (w tym w mieście), ale w kierunku, który większość ekspertów uważa za pożądany. Wynika z tego, że wieś polska zmienia się bardzo dynamicznie oraz jest zdolna do wykształcenia impulsu rozwojowego.

Korzystne zmiany jakie dokonują się na polskiej wsi potwierdza ostatni Raport o stanie wsi: „Polska wieś 2018”. Wynika z niego, że czas po wejściu Polski do Unii Europejskiej w 2004 roku (do chwili obecnej) to najkorzystniejszy dla rolników i mieszkańców wsi okres w 100-letniej historii wolnej Polski – polskiej wsi i rolnictwa. Według J. Wilkina, redaktora raportu, członkostwo w UE wprowadziło rewolucyjne zmiany w uwarunkowaniach rozwoju polskiego rolnictwa, w polityce rolnej, kondycji ekonomicznej gospodarstw i warunkach życia ludności wiejskiej.

Kierunek przemian na wsi i jego efekty wydają się w świetle raportu optymistyczne, co nie oznacza, że można mówić o pozytywnym obrazie wszystkich środowisk wiejskich. Polska wieś jest bowiem zróżnicowana: strukturalnie, funkcjonalnie, społecznie, kulturowo, edukacyjnie. Sytuacja rolników, rodzin wiejskich jest wewnątrznie zróżnicowana, zależy od wielu czynników/kryteriów. Możemy do nich zaliczyć: wielkość gospodarstwa rolnego (małe i średnie do 20 ha UR dominują na obszarze Polski), poziom uzyskiwanych dochodów, plany inwestycyjne, wykształcenie rolników, warunki życia ludności wiejskiej i inne.

Z badań Zbigniewa Kwiecińskiego (2002), M. Kwiecińskiej-Zdrenki (2004), J. Papieża (2006), T. Pilcha (2016) i innych wynika, że wieś (nadal) wydaje się przestrzenią, która w niebezpieczny sposób skupia wachlarz niedostatków (niskie dochody mieszkańców, słabość wiejskiego rynku pracy, niedobór pracy, „wyludnianie się” wsi, migracje młodych zagranicę, gorsza niż w mieście infrastruktura oświatowa, kulturalna, sportowa, cyfrowe „zapóźnienie”, brak skomunikowania komunikacyjnego z miastami i inne). Takie po-

strzeżenie środowisk wiejskich skłania do refleksji nad sytuacją edukacyjną dzieci na wsi, która powinna stwarzać jak najlepsze warunki do kształcenia, rozwoju aspiracji, które stanowią podstawowe determinanty sukcesu życiowego (zwłaszcza zawodowego).

Edukacja szkolna dzieci w środowiskach wiejskich

Obszar współczesnej edukacji na obszarach wiejskich nie jest jednorodny, ponieważ składają się na niego zróżnicowane warunki/czynniki charakteryzujące daną wieś. Środowiska wiejskie są bowiem zróżnicowane pod względem socjoekonomicznym, kulturowym, ekologicznym, infrastrukturalnym, przynależności administracyjnej (gmina, miasto-gmina) – wsie małe, średnie, duże; podmiejskie, położone daleko od miast, różnie usytuowane geograficznie (Polska A i B – tzw. ściana wschodnia). Wyżej wymienione warunki implikują oświatę na wsi. Należy dodać, że zależy ona nie tylko od władz samorządowych na danym terenie, lecz także od władz centralnych, które czynią wiele starań, by warunki edukacji dzieci wiejskich i miejskich były zbliżone (kadra, jej wykształcenie, programy nauczania, wyposażenie szkół, dostęp do Internetu i inne).

Mówiąc o edukacji na wsi należy nadmienić, że na obszarach wiejskich zlokalizowanych jest (dane z 2014 roku) 11,4 tysiąca placówek wychowania przedszkolnego (przedszkoli, oddziałów przedszkolnych, zespołów wychowania przedszkolnego i punktów przedszkolnych), co stanowi 52,5% placówek tego typu w kraju. Natomiast szkół podstawowych jest 8,6 tysiąca (w ciągu ostatniej dekady liczba szkół zmniejszyła się o 12,5%). Jeśli chodzi o gimnazja (ich rolę przejęły obecnie 8-letnie szkoły podstawowe) to było ich na wsiach 51,5%, co stanowiło 35,2% wszystkich gimnazjów w kraju (GUS, Obszary wiejskie w Polsce w 2014, 2016, s. 181–186).

Z przedstawionych danych wynika, że na wsi żyje, kształci się ogromna rzesza dzieci i młodzieży, którym należy stworzyć jak najlepsze warunki edukacji. Z Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka (1992) wynika, że każdy człowiek ma prawo do nauki, a celem nauczania jest nie tylko przekazywanie wiedzy, ale pełny rozwój osobowości. Nauka jest więc obowiązkowa do 18 roku życia, a władze publiczne mają zapewnić powszechny i równy dostęp do wykształcenia.

Dane człowiekowi prawo do nauki nie powinno być zawężone tylko do procesu nauczania w szkołach, dlatego też uprawnione zdaje się być sformułowanie – prawo do edukacji, obejmujące prawo do nauczania i kształcenia. Edukacja jest „całościowym procesem, w ramach którego w każdym demo-

kratycznym społeczeństwie rodzice dokładają wszelkich starań, aby przekazać dzieciom swoje przekonania, kulturę i inne wartości” (Nowicki 2002, s. 431). Warta podkreślenia jest definicja edukacji autorstwa Z. Kwiecińskiego (1991, s. 89-90), w której zaakcentowany został podmiotowy (bez względu na umiejscowienie szkoły w danym środowisku) wymiar edukacji, w której ma ona służyć stworzeniu własnej koncepcji siebie, zaprojektowaniu i realizacji osobistej strategii rozwoju. Według cytowanego autora edukacja to ogół wpływów na jednostki i grupy ludzkie, wpływów sprzyjających takiemu ich rozwojowi i wykorzystaniu posiadanych możliwości, aby w maksymalnym stopniu stały się świadomymi i twórczymi członkami wspólnoty społecznej, narodowej, kulturowej i globalnej oraz by stały się zdolne do aktywnej samorealizacji, niepowtarzalnej i trwałej tożsamości i odrębności, były zdolne do rozwijania własnego Ja poprzez podejmowanie zadań ponadosobistych, poprzez utrzymywanie ciągłości własnego Ja w toku spełniania zadań dalekich (Kwieciński 1998, s. 37–38).

Z przedstawionych powyżej definicji edukacji wynika, że to jednostka powinna być odpowiedzialna za sprecyzowanie własnych preferencji i wykorzystanie swojego potencjału. Ważny jest tutaj element samokształcenia, ponieważ wpływa ono także na osiągnięcie sukcesu życiowego. Edukacja rozumiana jest więc holistycznie, nie tylko jako kształcenie instytucjonalne (szkoła), lecz także własny rozwój. Jest podstawą dla rozwoju człowieka i dla integracji społecznej. Edukacja traktowana jest współcześnie jako jedna z najważniejszych aktywności człowieka (na każdym etapie życia, chociaż dominujący jest okres dzieciństwa i młodości), której celem jest zmiana jego jakości życia. Edukacja traktowana jest jako podstawowe prawo i uniwersalna wartość (Matyjas 2012, s. 87). Jak dowodzi Kazimierz Denek (1999, s. 61): „Wyzwaniom XXI wieku może sprostać tylko człowiek wielostronnie wykształcony, zdolny do myślenia w kategoriach innowacyjnych i alternatywnych, energiczny, sprawny, wrażliwy na wartości, uznający je za dyrektywy postępowania, drogowskazy życia, czyli człowiek pełny”. Taki kierunek edukacji, uwzględniający czynnik indywidualny i społeczny jest właściwy.

Edukacja (szkolna i własna) stanowi dla uczniów, zwłaszcza tych ze środowisk wiejskich szansę i inwestycję na przyszłość. Dlatego tak ważna z punktu indywidualnego i społecznego jest jej jakość. Jakość edukacji w szkołach wiejskich zależy od wielu czynników. Wśród nich należy wymienić:

- typ środowiska lokalnego/wiejskiego (wielkość i zamożność, położenie terytorialne, geograficzne),
- wielkość szkoły (podstawowej, gimnazjalnej), na którą składają się także liczebność poszczególnych klas – roczniki dzieci w danym przedziale wiekowym,

- organ prowadzący (szkoły publiczne i niepubliczne; społeczne, prowadzone przez stowarzyszenia, związki zawodowe),
- kadra nauczycielska (jej wykształcenie, w tym studia i kursy doskonalące, staż pracy),
- wyposażenie szkół, np. świetlica, sala gimnastyczna, boisko sportowe, pracownia komputerowa, językowa, historyczna itd.,
- współpraca z rodzicami, ich zaangażowanie w sprawy szkoły,
- oferta zajęć dodatkowych (szkolnych – koła zainteresowań i pozaszkolnych – zajęcia, imprezy, akcje organizowane przez szeroko rozumiane środowisko lokalne (dom kultury, koło gospodyń wiejskich, parafia).

Wymienione czynniki różnicują edukację dzieci w środowiskach wiejskich (w obrębie poszczególnych typów wsi, lecz także w odniesieniu do miast, gdzie z reguły są one korzystniejsze w porównaniu do wsi). Ponieważ środowisko wiejskie jest zróżnicowane, o czym pisałam wcześniej, tak samo jest w odniesieniu do szkół wiejskich. Są lepsze i gorsze, na co wskazują wyniki testów na koniec edukacji, wskaźnik absolwentów kontynuujących naukę w szkole średniej w mieście lub podejmujących studia wyższe.

Wielu autorów charakteryzuje środowisko wiejskie, edukację w szkołach wiejskich jako gorszą niż w miastach (Kwieciński 2002; Pilch 1999; Szymański 2004). Wymieniają oni niską jakość nauczania w szkole wiejskiej, która działa jak blokada dostępu do dalszego kształcenia. Tadeusz Pilch (2016) pisze nawet o porażce polityki oświatowej na wsi, zwłaszcza w odniesieniu do biednych rejonów Warmii i Mazur. Mówi wręcz o narodzinach nierówności edukacyjnych, w konsekwencji zawodowych i życiowych (prestż, status społeczny), które dotyczą dzieci w badanych szkołach tego regionu. Należy podkreślić, że badany przez Pilcha i jego zespół teren to wsie popegeerowskie, ubogie ekonomicznie, kulturowo, infrastrukturalnie itp. Zmiany zachodzą tutaj powoli (plus dla programów społecznych rodzinnych aktualnie realizowanych) i wyrównanie szans edukacyjnych dzieci na tych terenach będzie trudne, czasochłonne – nawet w odniesieniu do ogólnej sytuacji szkół wiejskich w Polsce.

Sytuację ekonomiczną dzieci ze środowisk wiejskich przedstawia poniższa tabela.

Z przedstawionej powyżej charakterystyki edukacji w środowiskach wiejskich wynika, że na nierówne szanse edukacyjne dzieci z tych środowisk wpływają głównie czynniki ekonomiczne, społeczno-kulturowe a także zróżnicowanie w rozwoju systemu oświaty (Chrzanowska 2009, s. 52 i n.).

Tabela 1. Edukacja dzieci w środowiskach wiejskich w kontekście ich nierównych szans (barier)

System oświatowy na wsi	Sytuacja dzieci (bariery edukacyjne)
<p>Organizacja oświaty:</p> <ul style="list-style-type: none"> – ustrój i struktura szkolna – rozmieszczenie szkół – programy – przygotowanie nauczycieli – finansowanie oświaty – ewaluacja efektów kształcenia <p>Funkcjonowanie szkoły:</p> <ul style="list-style-type: none"> – dominujące modele nauczania – kultura organizacyjna szkoły – ocenianie – naznaczanie – selekcja – sortowanie – reprodukcja 	<p>– Bariery związane z sytuacją materialną własnych rodzin – niekorzystna sytuacja dzieci ze względu na niski status wielu rodzin wiejskich (bezrobocie, ubóstwo, niski poziom wykształcenia, mała wiedza pedagogiczna rodziców).</p> <p>– Według Z. Kwiecińskiego (2002, s. 55) „ten trwały związek pomiędzy niskim statusem rodziców a wchodzeniem przez ich dzieci w obszar nędzy kulturowej ma charakter nierozzerwalnej spirali wykluczenia kulturowego i społeczno-zawodowego”.</p> <p>– Brak dostępności do szkół (chodzi głównie o gimnazja) w miejscu zamieszkania. Ze względów finansowych zlikwidowano wiele przedszkoli, szkół podstawowych z małą liczbą uczniów. Większości gmin na obszarach wiejskich nie stać na utrzymanie małych szkół. Bliska szkoła dawała dzieciom nie tylko edukację i świadectwa, ale również – przynajmniej okazjonalnie – propozycję zagospodarowania czasu wolnego, który na co dzień organizują sobie same. Dzieci z terenów, w których zlikwidowano szkołę podstawową, są zmuszone do zmiany środowiska, w którym czują się gorsze i wyobcowane. Często napotykały niezrozumienie ze strony nauczycieli. Jak stwierdza D. Waloszek (2002, s. 76–77) „dzieci pegeerowskie zajmują od początku gorszą pozycję w klasie, w grupie przedszkolnej. Są naznaczone piętnem gorszego ucznia, prawdopodobnie, jak wskazują obserwacje życia szkolnego, na cały okres pobytu w szkole”.</p> <p>Skutkiem zlikwidowania wielu szkół była konieczność zorganizowania dojazdów, co spowodowało wydłużenie czasu spędzonego poza domem i większe zmęczenie dzieci. Wiele szkół wiejskich jest słabo wyposażonych, ma niedobory nauczycieli języków obcych, nauczycieli informatyki. Ze względów oszczędnościowych zlikwidowano również zajęcia pozalekcyjne w szkołach. W szkołach wiejskich pracują nauczyciele słabiej wykształceni czy mniej twórczy niż w szkołach miejskich (lepsi odeszli do gimnazjów).</p> <p>Reforma systemu edukacji miała się przyczynić do upowszechnienia wykształcenia średniego na wsi, wzrostu liczby studiującej młodzieży wiejskiej. Jednym z podstawowych celów jest właśnie wyrównanie szans edukacyjnych, a nowa sieć szkół, zwłaszcza gimnazjów, ma być szansą głównie dla dzieci wiejskich, Twórcy reformy zakładają, że każde dziecko niezależnie od miejsca zamieszkania będzie uczniem gimnazjum – szkoły właściwie wyposażonej, posiadającej lepiej przygotowaną kadrę pedagogiczną i odpowiednią bazę.</p> <p>Obecnie widać duże zróżnicowanie warunków kształcenia młodzieży wiejskiej i miejskiej. Sytuacja szkoły wiejskiej w porównaniu ze szkołą miejską nie przedstawia się korzystnie. W regionach charakteryzujących się niekorzystną sytuacją gospodarczą obserwuje się słabą kondycję szkół. W szkołach wiejskich często stosuje się nauczanie łączone. Nauczyciele nie są przygotowani do pracy w takim systemie.</p> <p>– Niskie aspiracje edukacyjne dzieci i młodzieży ze środowisk wiejskich.</p> <p>Aspiracje edukacyjne są kolejnym czynnikiem ukazującym różnice między mieszkańcami miast i wsi. Szczególnie widoczne jest to u osób powyżej 20. r.ż. W grupie wiekowej 20-24 lata 51% mieszkańców wsi wykazuje chęć kontynuowania nauki (Palka 2010). Pomimo, że wskaźnik ten wzrósł o 12% w stosunku do 2003 r., nadal widoczna jest znaczna różnica w poziomie aspiracji edukacyjnych pomiędzy mieszkańcami wsi a ich rówieśnikami z miasta. W miastach – w zależności od ich wielkości – wskaźnik ten wynosił odpowiednio: 46–61% w 2003 roku i 54–70% w 2005 r. (Strategia Rozwoju Edukacji na Obszarach Wiejskich na lata 2007–2013, 2005, s. 8).</p>

System oświatowy na wsi	Sytuacja dzieci (bariery edukacyjne)
	<p>– Utrudniony dostęp do infrastruktury oświatowej i kulturalnej. Systematycznie zmniejsza się liczba bibliotek głównych, punktów bibliotecznych, klubów, świetlic oraz kin. W ostatnich 10 latach spadła o połowę liczba placówek pozaszkolnych, takich jak: domy kultury, ogniska młodzieżowe, międzyskolne place sportowe i wiele innych.</p> <p>– Brak powszechnego dostępu do komputera, internetu i innych pomocy multimedialnych.</p> <p>– Ograniczony dostęp do poradnictwa psychologiczno-pedagogicznego. Zróżnicowanie szans edukacyjnych dzieci wiejskich wskutek braku funduszy na rozwój szkolnictwa na wsi.</p> <p>W literaturze pedagogicznej mocno akcentuje się tezę, że przy niewystarczającym potencjale finansowym zamiast oczekiwanego rozwoju oświaty może nastąpić stagnacja, a nawet co gorsze – jej dalszy regres. Sytuacja dzieci wiejskich będzie się w takich okolicznościach pogarszać, a nierówności edukacyjne pomiędzy dziećmi w mieście i na wsi pogłębiać.</p>

Źródło: Matyjas 2008, s. 195–197.

Dzieci ze środowisk wiejskich na swojej drodze edukacyjnej napotyka- ją na wiele barier, które blokują ich szanse na rozwój i zwykle powodują, że mają gorsze osiągnięcia szkolne, ograniczone możliwości rozwijania zainteresowań, nauki języków obcych, rozwijania poprawnego języka komunikacji, skromniejsze plany i aspiracje edukacyjno-zawodowe, a w konsekwencji ży- ciowe. W rezultacie mają niższe poczucie wartości, zaniżoną samoocenę (Ma- tyjas 2012, s. 90).

Należy dodać, że polska wieś i szkoła wiejska podlegają dynamicznym przeobrażeniom – na korzyść, co potwierdza raport „Polska wieś 2018” (2018, s. 2), w porównaniu do raportu z 2010 roku. Czytamy w nim, że „Kontynu- owany jest proces zmniejszania się dystansów rozwojowych dzielących wieś i miasto, co obrazują najważniejsze wskaźniki charakteryzujące poziom rozwo- ju społeczno-gospodarczego, a także upodabnianie się poglądów politycznych, aspiracji edukacyjnych, wzorców konsumpcji, czy sytuacji demograficznej dla wsi i reszty kraju”. Z powyższego raportu wynika także, że maleje zasięg ubó- stwa zarówno w kraju, jak i na obszarach wiejskich, zmniejsza się luka edu- kacyjna i zakres wykluczenia cyfrowego. W 2017 roku posiadanie dostępu do internetu we własnym gospodarstwie domowym deklarowało 75% mieszkań- ców wsi, a w 2015 roku wskaźnik ten wynosił 55%. Rośnie nie tylko możli- wość podłączenia się do Internetu, ale także umiejętność korzystania z niego w celach informacyjnych, edukacyjnych i gospodarczych.

Wyróżnione pozytywy napawają optymizmem co do rozwoju, stanu pol- skiej wsi i warunków jakie stwarza dla edukacji szkolnej. Należy jednak dodać, że nie wszystkie czynniki decydujące o jakości szkół w tych środowiskach roz- wijają się równie dynamicznie, zwłaszcza te odnoszące się do edukacji pozasz-

kolnej, a decydujące o samokształceniu. Autorzy raportu wskazują na fakt, iż mieszkańcy wsi rzadziej uczestniczą w kulturze niż mieszkańcy miast. Dotyczy to zarówno korzystania z teatrów, kin czy muzeów, jak i czytelnictwa książek. Rzadziej korzystają z wyjazdów wypoczynkowych i turystycznych za granicę (Raport o stanie wsi. Polska wieś 2018, s. 3). Wyróżniony czynnik jest trudny do realizacji ze względu na fakt oddalenia wsi od dużych miast, gdzie te instytucje kultury się znajdują, co wiąże się z organizacją logistyczną wyjazdu, głównie jednak z finansami. Dlatego tak ważne jest, aby te środowiska lokalne/wiejskie organizowały różnego typu imprezy kulturalne, także te związane z kulturą wysoką. Wyjście naprzeciw takim potrzebom mieszkańców wsi, w tym dzieci/młodzieży, wygospodarowanie funduszy na ich realizację to duży plus dla władz samorządowych, pozarządowych funkcjonujących na terenach wiejskich. Tak się zresztą w wielu gminach i szkołach wiejskich dzieje (programy unijne dedykowane edukacji, kulturze).

Konkluzja

Środowisko wiejskie ma bezpośredni wpływ na edukację szkolą dzieci, to „ogromna” przestrzeń socjalizacyjno-wychowawcza (instytucjonalna i pozainstytucjonalna) dla wszystkich mieszkańców, także dzieci. Obejmuje ona swoim zasięgiem czynniki przyrodnicze, społeczne i kulturowe, składa się na nie także wiele podmiotów środowiskowych, takich jak: rodzina, szkoła, parafia, instytucje edukacji i kultury i inne. Określają one nie tylko przebieg socjalizacji czy edukacji dzieci, lecz także ich jakość i poziom. Mogą one tworzyć korzystne bądź niekorzystne warunki rozwoju, wychowania czy edukacji (Matyjas 2012, s. 209). Każde środowisko lokalne (wiejskie) pełni wiele funkcji: edukacyjną, rekreacyjno-kreatywną, pomocowo-opiekuńczą oraz integracyjno-regulacyjną (Winiarski 2008, s. 173). W różnym stopniu i zakresie są one realizowane, niestety gorzej w środowiskach wiejskich.

Jan Papież (2006, s. 75–76) wyróżnia dwie grupy czynników determinujących edukację dzieci w środowiskach wiejskich, a tym samym ich szanse edukacyjne: czynniki makro- i mikrosocjologiczne. Pierwsza grupa odnosi się do podstawowego zróżnicowania strukturalnego społeczeństwa jako całości (wieś–miasto, stratyfikacja społeczna według kryterium ekonomicznego, społeczno-zawodowego itd.). Występowanie w społeczeństwie zróżnicowania jednostek pod względem wykształcenia, zamożności, udziale we władzy, poziomie kultury pociąga za sobą nierówności tychże jednostek w dostępie do oświaty. To z kolei powoduje, że obowiązują różne systemy społecznych wartości, oczekiwań, wyborów i odmienne warunki ich realizacji. Natomiast na czynniki mi-

krosocjologiczne składają się specyficzne cechy indywidualne ludzi, ich zdolności, zainteresowania, potrzeby czy aspiracje oraz odrębne cechy wąskich grup formalnych i nieformalnych, a więc środowisk socjalizacyjnych, takich jak rodzina, grupa rówieśnicza, społeczność lokalna, szkoła.

Analiza wyróżnionych powyżej czynników makro- i mikrosocjologicznych odnoszona do polskiej wsi nie tworzy jednolitego pozytywnego bądź negatywnego obrazu. Przytoczone wcześniej dane wskazują, że obszar oświaty wiejskiej, szerzej środowisk wiejskich, mimo dynamicznych przeobrażeń obydwu odbiega od obrazu szkół i środowisk miejskich. Szkoły wiejskie są zróżnicowane, tak jak zróżnicowane są środowiska wiejskie, które pozostają niestety w pewnym (choć szybko zmieniającym się na korzyść) dystansie do środowisk miejskich.

Zmiana edukacji szkolnej dzieci w środowiskach wiejskich powinna być systemowa („odgórna”) i lokalna – uwzględniająca specyfikę danego terytorium („oddolna” – samorząd, rodzice). Powinna opierać się na wszechstronnej diagnozie wszystkich czynników determinujących edukację dzieci wiejskich, wyznaczając w ten sposób kierunek, zakres i poziom przemian zmierzających do poprawy jakości edukacji szkolnej, ale i pozaszkolnej na wsi. Tylko w ten sposób można zwiększyć szanse edukacyjne dzieci pochodzących ze środowisk wiejskich.

Literatura

- Chrzanowska I., 2009, *Zaniedbane obszary edukacji – pomiędzy pedagogiką a pedagogiką specjalną. Wybrane zagadnienia*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków.
- Denek K., 1999, *Aksjologiczne aspekty edukacji szkolnej*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- Fedyszak-Radziejowska B., 2010, *Społeczności wiejskie pięć lat po akcesji – sukces spóźnionej transformacji*, [w:] *Polska wieś 2010. Raport o stanie wsi*, red. J. Wilkin, I. Nurzyńska, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa.
- Gorlach K., 2004, *Socjologia obszarów wiejskich – problemy i perspektywy*, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa.
- Kamiński A., 1978, *Studia i szkice pedagogiczne*, PWN, Warszawa.
- Kawula S., 2001, *Dylematy pedagogiki społecznej na koniec XX wieku*, [w:] *Pedagogika Społeczna. Tradycja – teraźniejszość – nowe wyzwania*, red. E. Trempała, M. Cichosz, Wszechnica Mazurska, Olecko.
- Kutiak K., 2000, *Rodzinne wartości wychowawcze podkarpackiej wsi (na przykładzie rodzin Bukowska)*, Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, Olsztyn.
- Kwiecińska-Zdrenka M., 2004, *Aktywni czy bezradni wobec własnej przyszłości?*, Wydawnictwo UMK, Toruń.
- Kwieciński Z., 1991, *Edukacja jako wartość odzyskiwana wspólnie (Głos w dyskusji o uspołecznieniu szkoły)*, „Edukacja”, nr 1, s. 89–90.

- Kwieciński Z., 1998, *Dziesięciościan edukacji (składniki i aspekty – potrzeba całościowego ujęcia)*, [w:] *Wprowadzenie do pedagogiki. Wybór tekstów*, red. T. Jaworska, R. Leppert, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków.
- Kwieciński Z., 2002, *Bezbronni. Odpad szkolny na wsi*, Wydawnictwo Edytor, Toruń.
- Lalak D., 1999, *Środowisko*, [w:] *Elementarne pojęcia pedagogiki społecznej i pracy socjalnej*, red. D. Lalak, T. Pilch, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa.
- Lalak D., 2007, *Środowisko*, [w:] *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 6, red. T. Pilch, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa.
- Matyjas B., 2008, *Dzieciństwo w kryzysie. Etiologia zjawiska*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa.
- Matyjas B., 2012, *Dzieciństwo na wsi. Warunki życia i edukacji*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków.
- Nowicki M.A., 2002, *Europejski Trybunał Praw Człowieka. Orzecznictwo*, t. 1, Biuro Informacji Rady Europy, Kraków.
- Palka K., 2010, *Uwarunkowania aspiracji życiowych uczniów gimnazjów wiejskich i miejskich*, Wszechnica Świętokrzyska, Kielce.
- Papież J., 2006, *Przemiany warunków socjalizacyjno-edukacyjnych na wsi. Badania panelowe*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków.
- Papież J., 2007, *Środowisko wiejskie*, [w:] *Encyklopedia Pedagogiczna XXI wieku*, t. 6, red. T. Pilch, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa.
- Pilch T., 2007, *Środowisko lokalne*, [w:] *Encyklopedia Pedagogiczna XXI wieku*, t. 6, red. T. Pilch, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa.
- Pilch T. (red.), 2016, *Uczniowie na drogach Warmii i Mazur. Narodziny nierówności*, Wydawnictwo WSiE TWP, Olsztyn.
- Raport o stanie wsi. Polska wieś 2018*, 2018, Fundacja na rzecz Rozwoju Polskiego Rolnictwa, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa.
- MEN, 2005, *Strategia Rozwoju Edukacji na Obszarach Wiejskich na lata 2007–2013*, Warszawa.
- Szafrańiec K., 2011, *Młodzi 2011*, Kancelaria Prezesa Rady Ministrów, Warszawa.
- Waloszek D., 2002, *Zreformowana edukacja a szanse życiowe dzieci ze środowiska wsi popegeerskiej*, „Edukacja”, nr 2.
- Wilkin J., Nurzyńska I. (red.), *Polska wieś 2010. Raport o stanie wsi*, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa.
- Winiarski M., 2008, *Przemiany lokalnego środowiska życia jako wyzwanie dla pedagogów społecznych*, [w:] *Pedagog społeczny w meandrach środowiska lokalnego*, red. B. Kromolicka, Katedra Pedagogiki Społecznej USz, Szczecin.
- Winclawski W., 1976, *Typowe środowiska wychowawcze współczesnej Polski*, Polska Akademia Nauk, Warszawa.
- Wroczyński R., 1985, *Pedagogika społeczna*, PWN, Warszawa.

Źródła internetowe

- Raport o stanie wsi. Polska wieś 2018*, (2018) <http://centrumprasowe.pop.pl/cp/pl/news/info/122485-polska-wies> (data pobrania: 20.02.2019).
- Wieś, <https://pl.wikipedia.org/wiki/Wieś> (data pobrania: 26.04.2019).
- Wilkin J., Nurzyńska I., *Obszary wiejskie w Polsce w 2014*,pdf (data pobrania: 27.04.2019).